

GOTTLÖB FREGE

MISAO: JEDNO LOGIČKO ISTRAŽIVANJE

(Bilješka prevodioca: Fregeova studija **Der Gedanke. Eine logische Untersuchung**, objavljena je prvi put u **Beiträge zur Philosophie des Deutschen Idealismus** za 1918-19 i čini jednu od tri povezane logičke studije koje je kao cjelovito djelo priredio Günther Patzig pod naslovom **Logische Untersuchungen**, Göttingen 1966.)

Kao što estetiци riječ »lijepo« i etici riječ »dobro« pokazuje smjer, tako i logiku usmjerava riječ »istinito«. Sve znanosti doduše imaju za cilj istinu; no logika se bavi istinom još na sasvim drugi način. Ona se prema istini odnosi otprilike tako kako se fizika odnosi prema težini ili toploti. Zadatak je svih znanosti da otkrivaju istine: logici pripada spoznavanje zakona istinitosti. Riječ »zakon« upotrebljava se u dvostrukom smislu. Kada govorimo o ćudorednim i državnim zakonima mislimo na propise kojih se treba pridržavati, a sa kojima ono što se događa ne stoji uvijek u skladu. Prirodni zakoni su ono opće prirodnog zbivanja kojem je prirodno zbivanje uvijek primjereno. Više u ovom smislu govorim o zakonima istinitosti. Naravno, ovdje se ne radi o zbivanju nego o bitku. Iz zakona istinitosti izvode se dakle propisi za smatranje istinitim, za mišljenje, suđenje, zaključivanje. Tako se zacijelo govori također o zakonima mišljenja. No pri tome postoji opasnost da se pomiješa ono što je različito. Možda se izraz »zakon mišljenja« razumije kao i izraz »prirodni zakon« i pod tim misli ono opće u duševnom procesu mišljenja. Zakon mišljenja bio bi u ovom smislu neki psihološki zakon. I tako se može doći na pomisao da se u logici radi o duševnom procesu mišljenja i o psihološkim zakonima po kojima se mišljenje odvija. No time bi zadatak logike bio pogrešno shvaćen. Jer tu istina ne bi dobila mjesto koje joj pripada. Zabluda odn. tlapnja ima svoje uzroke isto kao i ispravna spoznaja. I smatranje za istinu lažnog, kao i smatranje za istinu istinitog, vrši se po psihološkim zakonima. Izvođenje zaključaka iz smatranja za istinu i objašnjenje duševnog procesa koji proishodi u smatranju za istinu, ne može nikad nadomjestiti dokaz onog na šta se ovo smatranje istinitim odnosi. Nisu li pri ovom duševnom procesu mogli također učestvovati i logički zakoni? To neću osporavati; no kad se radi o istini, onda mogućnost ne može zadovoljiti. Moguće je da je također učestvovalo i ono nelogičko, a

odvojeno je od istine. Tek pošto spoznamo zakone istinitosti mogli bismo o ovome odlučiti. Na tada vjerovatno možemo ostati prikraćeni za izvođenje i objašnjenje duševnog procesa, ako se radi o tome da odlučimo da li je opravdano smatranje za istinu na koje duševni proces izlazi. Da bi se isključio svaki nesporazum, te da se ne bi dopustilo da se izbrišu granice između psihologije i logike, pokazaću da je zadatak logike da otkriva zakone istinitosti, a ne zakone smatranja za istinu ili zakone mišljenja. Tek će se u zakonima istinitosti otkriti značenje riječi »istinito«.

Najprije ću pak pokušati da označim u posve grubom nacrtu ono što u ovom sklopu želim nazvati istinitim. Jer tako bi se mogli otkloniti načini upotrebe naše riječi koji leže po strani. Ne treba ovdje upotrebljavati riječ istinito u smislu »istinsko« ili istinoljubivo«, niti tako kako se ona ponekad javlja u raspravljanju o pitanjima umjetnosti, kada je npr. riječ o istini u umjetnosti, kada se istina postavlja kao cilj umjetnosti, kada se govori o istini nekog umjetničkog djela ili o istinitom osjećanju. Riječ istinito stavlja se također ispred neke druge riječi da bi se reklo kako se tu riječ želi razumjeti u njenom pravom, nepatvorenom smislu. Ni ovaj način upotrebe riječi ne leži na putu koji se ovdje traži, već se misli na istinu čiju spoznaju postavlja znanost kao cilj.

U jeziku se riječ »istinito« pojavljuje kao pridjev. Pri tome se javlja želja da se uže razgraniči područje u kojem se istina izriče, gdje istina u cjelosti može doći u pitanje. Istina se iskazuje slikama, predstavama, stavovima, mislima. Pada u oči da se tu pojavljuju stvari koje se mogu vidjeti i čuti spojene sa stvarima koje se ne mogu opažati osjetima. Ovo ukazuje na to da su se dogodile promjene osjeta. Zaista! Pa da li je zapravo istinita neka slika kao puka vidljiva, opipljiva stvar? I nije li istinit jedan kamen ili jedan list? Očito je da se slika ne bi nazvala istinitom da u tome ne postoji neka namjera. Slika treba nešto da predstavi. Ni predstava se ne naziva istinitom po sebi nego samo u pogledu namjere da ona treba sa nečim da se podudara. Prema tome, može se nagađati da se istina sastoji u podudaranju slike sa onim što je odslikano. Podudaranje je neki odnos. No tome protivriječi način upotrebe riječi »istinito« koja nije relacionala riječ niti sadrži bilo kakav odnos prema nečemu drugom sa čime nešto treba da se podudara. Ako ja ne znam da jedna slika treba da prikazuje kelnsku katedralu, onda ne znam ni to sa čime moram uporediti sliku kako bih odlučio o njenoj istini. Podudaranje može biti potpuno čak samo onda kada su stvari koje se podudaraju sukladne, ako dakle uopće nisu različite stvari. Treba se moći utvrditi autentičnost jedne novčanice time što se ona ispita postavljanjem iza stereoskopskog zaslona zajedno sa jednom originalnom novčanicom. No pokušaj da se iza stereoskopskog zaslona postavi komad zlata i novčanica od dvadeset maraka bio bi smiješan. Da se iza stereoskopskog zaslona uporedi jedna predstava i jedna stvar bilo bi moguće samo kad bi stvar bila također predstava. I ako bi se prva potpuno slagala sa drugom tada bi se podudarale. No upravo se to ne želi ako se istina odredi kao podudaranje predstave sa onim zbiljskim. Kod toga je upravo bitno da se ono zbiljsko razlikuje od predstave. No tada ne postoji potpuno podudaranje, ne postoji potpuna istina. Tada uopće ništa ne bi bilo istinito; jer ono što je samo upola istinito, neistinito je. Istina

ne dopušta manje ili više. Ili ipak? Ne može li se tvrditi da istina postoji ako se podudaranje dešava u jednom određenom pogledu? No u kojem? Šta bi morali tada činiti da bi prosudili da li je nešto istinito? Morali bismo ispitati da li je istinito to da se — recimo neka predstava i nešto zbiljsko — podudaraju u određenom pogledu. Time ponovo dolazimo pred pitanje ove vrste i igru možemo početi iznova. Tako ne uspijeva ovaj pokušaj da se istina objasni kao podudaranje. No tako ne uspijeva ni svaki drugi pokušaj da se istina definiše. Jer, u definiciji se navode izvjesna obilježja. I kod primjene na jedan poseban slučaj radilo bi se o tome da bi bilo istinito samo ono što odgovara tim obilježjima. Tako se vrtimo u krugu. Na osnovu ovoga vjerovatno je da je sadržaj riječi »istinito« sasvim svojevrsan i nedefinljiv.

Ako se istina izriče o nekoj slici, time se zapravo ne želi izreći nikakvo svojstvo koje toj slici pripada sasvim neovisno od drugih stvari, već se pri tome uvijek ima u vidu još jedna sasvim druga stvar i želi se reći da se ova slika podudara sa ovom stvari na neki način. »Moja se predstava podudara sa kelnskom katedralom« jeste jedan stav i radi se dakle samo o istini ovog stava. Tako se ono što se zaista neprimjereno nazvalo istinom slika i predstava svelo na istinu stavova. Šta se naziva stavom? Jedan slijed glasova; ne samo onda kad taj slijed ima smisao, čime se ne treba tvrditi da je stav svaki smisaoni slijed glasova. I kad stav nazivamo istinitim mislimo zapravo na njegov smisao. Iz toga proizilazi da je smisao stava ono gdje istinitost u cjelosti može doći u pitanje. Da li je dakle smisao stava predstava? U svakom slučaju istinitost se ne sastoji u podudaranju ovog smisla sa nečim drugim. Inače se pitanje o istinitosti ponavlja u beskonačnost.

Bez namjere da time dadnem neku definiciju nazivam mišlju nešto u čemu istina u cjelosti može doći u pitanje. Ono što je lažno ubrajam dakle isto tako u misao kao i ono što je istinito.¹ Mogu prema tome reći: misao je smisao stava, bez namjere da se time tvrdi kako je smisao svakog stava misao. Po sebi neosjetilna misao zaodijeva se u osjetilno ruho stava i time nam postaje shvatljiva. Kažemo da stav izražava misao.

Misao je nešto neosjetilno i sve osjetilno opažljive stvari isključene su iz područja onoga u čemu istina u cjelosti može doći u pitanje. Istina nije svojstvo koje odgovara nekoj naročitoj vrsti osjetilnih utisaka. Tako se istina oštro razlikuje od svojstava koja imenujemo riječima »crveno«, »gorko«, »jorgovanskog mirisa«. No zar ne vidimo da je sunce izašlo? I zar također na osnovu toga ne uviđamo da je to istinito? Da je sunce izašlo nije nikakav predmet što odašilje zrake koje dopiru u moje oči, nije nikakva vidljiva stvar kao što je samo sunce. To da je sunce izašlo spoznaje

¹ Otprilike se na sličan način kaže: »Sud je nešto što je ili istinito ili lažno«. Ja upotrebljavam riječ »misao« približno smislu kojeg ima riječ »sud« u spisima logičara. Nadam se da će iz onoga što slijedi biti shvatljivo zašto više držim do riječi »misao«. Takvom se objašnjenju prigovara budući da je njime data podjela na lažne i istinite sudove, podjela koja je možda najmanje važna od svih mogućih podjela sudova. To što se sa objašnjenjem istovremeno daje podjela sudova na rogu prihvatiti kao logički nedostatak. Što se tiče važnosti podjele ona se ipak ne smije tako potcjenjivati ako riječ »istinito«, kako sam rekao, pokazuje pravac logici.

se kao istinito na osnovu osjetnih utisaka. Uprkos tome istinitost nije nijedno osjetilno opažljivo svojstvo. Magnetičnost neke stvari shvata se također na osnovu osjetnih utisaka, premda ovom svojstvu jednako malo kao i istini odgovara neka naročita vrsta osjetnih utisaka. U tome se ova svojstva podudaraju. No da bismo spoznali jedno tijelo kao magnetično nužno je da imamo osjetne utiske. Naprotiv, kada smatram da je istinito ono što u tom trenutku ne opažam mirisom, onda to ne činim na osnovu osjetnih utisaka.

Ipak postoji mišljenje da ne možemo spoznati svojstvo nijedne stvari a da time ujedno ne smatramo istinitom misao da ta stvar ima ovo svojstvo. Tako je sa svakim svojstvom stvari povezano svojstvo misli, naime svojstvo istine. Vrijedno je pažnje također da stav: »Ja mirišem ljubičicu« ima vjerovatno isti sadržaj kao i stav: »Istinito je da mirišem ljubičicu«. Tako se pokazuje da neće biti pridodano misli ništa ako joj pridodam svojstvo istine. Pa ipak! Nije li to veliki uspjeh kada nakon dugog kolebanja i napornog istraživanja znanstvenik konačno može reći: »Istinito je ono što sam pretpostavljao«? Čini se da je značenje riječi »istinito« sasvim svojevrсно. Treba li da ovdje imamo posla sa nečim što se čak ni u uobičajenom smislu ne može nazvati svojstvom? Uprkos ovoj dvoumici isprva ću se još uvijek izražavati upotrebljavajući jezik tako kao da je istina svojstvo, dok se ne pronađe nešto primjerenije.

Da bih oštrije odredio ono što ću nazvati misao, razlikujem vrste rečenica.² Nekoj zapovjednoj rečenici ne želi se poricati smisao, no taj smisao nije takav da u njemu istina može doći u pitanje. Zato ja smisao zapovjedne rečenice neću zvati misao. Potrebno je isto tako da se isključe željne i molbene rečenice. U obzir mogu doći rečenice u kojim nešto saopštavamo ili tvrdimo. No uzvike u kojim čovjek daje oduška svojim osjećajima, jecanju, uzdasima, smijehu ne ubrajam u to jer su uzvici posebnim dogovorom određeni za to da nešto saopšte. No, kako je sa upitnim rečenicama? U pitanju upitnom riječju izričemo nepotpunu rečenicu, koja tek dopunom — za koju pitamo — treba da dobije istinit smisao. Prema tome, pitanja upitnom riječju ostaju ovdje izvan razmatranja. Drukčije je kod pitanja rečenicom. Tu očekujemo da čujemo »da« ili »ne«. Odgovor »da« pokazuje isto kao i rečenica kojom se tvrdi. Jer odgovorom se pokazuje kao istinita misao koja je već u potpunosti sadržana u upitnoj rečenici. Tako se može za svaku potvrdnu rečenicu načiniti upitna rečenica. Zbog toga se uzvik ne može prepoznati kao saopštenje jer se ne može preoblikovati u odgovarajuću upitnu rečenicu. Upitna i potvrdna rečenica sadrže istu misao, no potvrdna rečenica sadrži još nešto više, naime upravo tvrdnju. I upitna rečenica sadrži nešto više, naime neki zahtjev. U potvrdnoj rečenici treba da se razlikuje dvoje: sadržaj, koji joj je zajednički sa odgovarajućom upitnom rečenicom, i tvrdnja. Sadržaj rečenice je misao, ili rečenica sadrži barem misao. Moguće je dakle da se izrazi misao, a da se ne ukazu-

² Ovdje ne upotrebljavam riječ »rečenica« doslovno u smislu gramatike koja poznaje i zavisnu rečenicu. Jedna izdvojena zavisna rečenica nema uvijek smisao u kome istina može doći u pitanje, dok složena rečenica, kojoj ona pripada, takav smisao ima.

je da je istinita. U potvrdnoj rečenici povezano je to dvoje tako da se ova veza da lako uočiti. Prema tome, razlikujemo:

1. Shvatanje misli — mišljenje,
2. Priznavanje istine misli — suđenje,³
3. Saopštavanje ovog suda — tvrdnja.

Time što obrazujemo upitnu rečenicu već smo učinili prvu radnju. Napredak u znanosti događa se obično tako što se najprije shvati neka misao kao nešto što se može izraziti u formi upitne rečenice, na osnovu čega se onda, prema ustanovljenom istraživanju, ova misao može na kraju spoznati kao istinita. U formi iskaza tvrdnje izražavamo priznavanje istine. U tu svrhu ne upotrebljavamo riječ »istinito«. Pa čak i ako je upotrijebimo ne leži u njoj istinska snaga tvrdnje, nego u formi iskaza tvrdnje, i tamo gdje je izgubljena ova njegova snaga tvrdjenja ne može se ponovo nadomjestiti riječju »istinito«. To se događa kada ne govorimo ozbiljno. Kao što je grmljavina u pozorištu samo prividna grmljavina, i kao što je bitka u pozorištu samo prividna bitka, tako je tvrdnja u pozorištu samo prividno sud. To je samo igra, samo gluma. Glumac u svojoj ulozi ništa ne tvrdi i ništa ne laže, čak i kada govori nešto u čiju je lažnost uvjeren. U pjesništvu imamo slučaj da se iskazuju misli, a da se ne postavljaju kao stvarno istinite, unatoč formi potvrdne rečenice. Premda to slušaocu može biti nagovješteno, može čak da izostane sud odobravanja. I kod onoga što se izlaže u formi potvrdne rečenice može se dakle još uvijek pitati da li zaista sadrži neku tvrdnju. I to pitanje odbaciti ako mu nedostaje za to nužna ozbiljnost. Sporedno je da li se pri tome upotrebljava riječ »istinito«. Tako se čini objašnjenim da misli nije pridodato ništa time što joj se pridodaje svojstvo istine.

Osim misli i tvrdnje iskaz tvrdnje sadrži još nešto treće, na šta se tvrdnja ne odnosi. Nerijetko to treba da djeluje na osjećanja, raspoloženja slušalaca ili da pobuđuje njihovu uobrazilju. Ovamo spadaju riječi kao »žalosno«, »božanstveno«. Takvi sastavni dijelovi rečenice ističu se jače u pjesništvu, no i u prozi sasvim rijetko izostaju. U matematskim, fizikalnim i kemijskim izlaganjima oni su rjeđi nego u povijesnim. Ono što se naziva duhovnom znanostu bliže je pjesništvu, no zato je također manje znanstveno od egzaktnih znanosti koje su utoliko suhoparnije što su egzaktnije. Jer, egzaktna znanost je usmjerena na istinu i samo na istinu. Dakle svi dijelovi rečenice na koje se ne odnosi snaga tvrdnje ne spadaju u znanstvena izlaganja, ali ih ponekad teško može izbjeći i onaj tko vidi s njima povezanu opasnost. Gdje se radi o tome da se putem naslućivanja primiče onome što je misaono neshvatljivo, imaju ovi dijelovi rečenice svoje puno opravdanje. Što je znanstvenije neko izlaganje time se manje čini vidljivim njegovo izvorno porijeklo, i time se ono može lakše prevesti. Naprotiv, sastavni dijelovi jezika, na koje ovdje želim ukazati, jako otežavaju prevod

³ Čini mi se da se do sada nije dovoljno razlikovalo između misli i suda. Možda jezik zavodi na to. U potvrdnoj rečenici nemamo nijedan naročiti dio rečenice koji odgovara tvrdnji, već to da se nešto tvrdi leži u formi potvrdne rečenice. U njemačkom jeziku imamo prednost u tome što se glavna i zavisna rečenica razlikuju poretom riječi u rečenici. Pri tome, naravno, treba paziti na to da i zavisna rečenica može sadržavati tvrdnju, te da često niti sama glavna niti sama zavisna rečenica ne izražava potpunu misao, nego tek složena rečenica.

pjesništva, tako da je nemoguće uvijek učiniti potpun prevod. Jer se jezici ponajviše razlikuju upravo u izrazima na koje se pjesnička vrijednost jednim velikim dijelom oslanja.

Da li ću upotrijebiti riječ »konj«, »kljuse«, »at« ili »hat« ne pravi nikakvu razliku u mislima. Snaga tvrdnje se ne odnosi na ono čime se ove riječi razlikuju. Ono što se u jednoj pjesmi može nazvati ugodajem mirisom, svjetlošću, ono što se želi dočarati pomoću zvučnosti i ritma, to ne spada u misao.

Štošta u jeziku služi za to da slušaocu olakša razumijevanje, npr. naglašavanje neke riječi naglaskom ili redom riječi u rečenici. Misli se također na riječi kao »još« i »već«. Rečenicom: »Alfred još nije došao« naprosto se kaže: »Alfred nije došao«, i uz to se nagovještava da se njegov dolazak očekuje; no to se samo nagovještava. Ne može se reći da je smisao rečenice lažan zato što se Alfredov dolazak ne očekuje. Riječ »ali« razlikuje se od riječi »i« po tome što se njom nagovještava da ono što slijedi stoji u suprotnosti prema onome što se očekuje na osnovu onoga što je prethodilo. Takav znak u ugovoru ne pravi nikakvu razliku u mislima. Rečenica se može preinačiti time što se glagol prebaci iz aktiva u pasiv i ujedno akuzativ — objekt učini subjektom. Isto tako može se dativ pretvoriti u nominativ i glagol »dati« zamjeniti glagolom »primiti«. Sigurno da takve preinake nisu u svakom pogledu neutralne, no one se ne tiču misli, niti onoga što je istinito ili lažno. Ako bi se uopće ustanovila nedopustivost takvih preinaka, time bi se zapriječilo svako dublje logičko istraživanje. Jednako je važno da se zanemare razlikovanja koja ne dotiču bit stvari, kao što je važno da se učine razlikovanja koja pogađaju ono bitno. No, šta je bitno ovisi od svrhe. Osjećanjima koja su upravljena na ono što je lijepo u jeziku može se činiti bitnim upravo ono što je logičaru svejedno.

Tako sadržaj neke rečenice nerijetko premašuje misao koja je u njoj iskazana. No, često se događa i obratno, da naime sam doslovni tekst, koji se može strogo držati slova i glasa, nije dovoljan za izričaj misli. **Tempus praesens** se upotrebljava na dva načina: prvo, da bi se odredio podatak o vremenu, drugo, da bi se ukinulo svako vremensko ograničenje ako je bezvremenost ili vječnost sastavni dio misli. Misli se npr. na matematske zakone. Koji je od ta dva načina primjenjen ne navodi se, nego se mora odgonetnuti. Ako prezentom treba da se načini odredba vremena, mora se znati kada je rečenica bila izrečena da bi misao bila ispravno shvaćena. Tada je dakle vrijeme govorenja sastavni dio izraza misli. Ako netko želi reći danas nešto što je rekao jučer upotrebljavajući riječ »danas«, tada će ovu riječ zamjeniti riječju »jučer«. Premda je misao ista time se mora razlikovati izraz riječi kako bi se ponovo izjednačila promjena smisla koja bi inače proizašla iz razlike u vremenu govorenja. Slično stoji stvar kod riječi kao što su »ovdje« i »tu«. U svim takvim slučajevima sam doslovni tekst, kako on može biti pismeno utvrđen, nije potpun izraz misli, već se za njegovo ispravno shvatanje traži još poznavanje određenih pratećih okolnosti govorenja koje se tu upotrebljavaju kao sredstvo izražavanja misli. Tu mogu pripadati još i pokazivanje prstima, pokreti ruku i pogledi. Slično će riječ »ja«, zadržavajući doslovnost, u ustima različitih ljudi izražavati različite misli, od kojih neke mogu biti istinite a neke lažne.

Primjer upotrebe riječi »ja« u jednoj rečenici daje povoda za još neka pitanja. Imamo sljedeći slučaj. Dr. Gustav Lauben kaže: »Ja sam bio ranjen«. Leo Peter to čuje i nakon nekoliko dana ispriповijeda: »Dr. Gustav Lauben je bio ranjen«. Izražava li sada ova rečenica onu istu misao koju je izrekao sam Dr. Lauben? Neka se pretpostavi da je Rudolf Lingens bio prisutan kada je govorio Dr. Lauben i da sada sluša to što pripovijeda Leo Peter. Ako su i Dr. Lauben i Leo Peter izrekli istu misao, onda Rudolf Lingens, koji potpuno zna njemački jezik i sjeća se onog šta je u njegovom prisustvu rekao Dr. Lauben, mora odmah znati prilikom pripovijedanja Leo Petera da je riječ o istoj stvari. No sa znanjem njemačkog jezika drugačije stoji stvar ako se radi o vlastitim imenima. Lako može biti da je samo mali broj onih koji sa rečenicom: »Dr. Lauben je bio ranjen« povezuju neku određenu misao. U potpuno razumjevanje ovog slučaja spada poznavanje imena »Dr. Gustav Lauben«. Ako su i jedan i drugi, i Leo Peter i Rudolf Lingens, pod »Dr. Gustav Lauben« razumjeli liječnika, koji kao jedini liječnik stanuje u nekoj četvrti koja im je obojici poznata, onda su oni na isti način razumjeli rečenicu: »Dr. Gustav Lauben je bio ranjen«. Kod njih je ta rečenica povezana za istu misao. No, kod toga je moguće da Rudolf Lingens ne poznaje lično Dr. Laubena i da ne zna da je upravo Dr. Lauben bio taj koji je nedavno rekao: »Ja sam bio ranjen«. U ovom slučaju Rudolf Lingens ne može znati da se radi o istoj stvari. Zato u ovom slučaju tvrdim: misao koju saopštava Leo Peter nije ista ona koju je izrekao Dr. Lauben.

Neka se pretpostavi dalje da Herbert Garner zna da je Dr. Gustav Lauben rođen 13. septembra 1875. u N.N. i da to ne važi ni za koga drugog. No on ne zna gdje Dr. Lauben sada živi niti inače što o njemu. S druge strane, Leo Peter ne zna da je Dr. Gustav Lauben rođen 13. septembra 1875. u N.N. Kada razgovaraju Herbert Garner i Leo Peter, ukoliko se u razgovoru pomene ime »Dr. Gustav Lauben« tada oni neće govoriti isto, premda u stvari ovim označavaju istog čovjeka. Jer oni ne znaju da to čine. Herbert Garner ne povezuje dakle istu misao sa rečenicom: »Dr. Gustav Lauben je bio ranjen« koju Leo Peter hoće njome da iskaže. Da bi se izbjegla neprilika da Herbert Garner i Leo Peter ne govore isti jezik, uzimam da Leo Peter upotrebljava ime »Dr. Lauben«, dok naprotiv Herbert Garner upotrebljava ime »Gustav Lauben«. Moguće je da Herbert Garner smatra istinitim smisao rečenice »Dr. Lauben je bio ranjen«, dok on, zaveden pogrešnim saopštenjem, smatra lažnim smisao rečenice: »Gustav Lauben je bio ranjen«. Pod ovim pretpostavkama su ove misli različite.

Prema tome, kod vlastitog imena stvar je u tome kako je on, ona ili ono, što je njime označeno, dato. To se može dešavati na različite načine i svaki od tih načina odgovara jednom posebnom smislu rečenice koja sadrži vlastito ime. Različite misli koje se izvode iz iste rečenice podudaraju se naravno u njihovim istinosnim vrijednostima, tj. ako je jedna istinita, onda su sve istinite, i ako je jedna lažna, onda su sve lažne. Uprkos tome treba da se prizna njihova različitost. Mora se dakle zaista zahtijevati da sa svakim vlastitim imenom bude povezan jedan jedini način na ko-

ji je on, ona ili ono što je njime označeno dato. Sitnica je da se ovaj zahtjev ispuni, premda ne i uvijek.

Svako je dat sebi na jedan poseban i izvoran način na koji nije dat nikome drugom. Ako dakle Dr. Lauben smatra da je on bio ranjen, vjerovatno će on biti osnova ovog izvornog načina, onako kako je dat samom sebi. I tu, tako određenu misao može da shvati jedino sam Dr. Lauben. No, on želi da je saopšti nekom drugom. Misao koju samo on može shvatiti ne može saopštiti. Ako on dakle kaže: »Ja sam bio ranjen« mora on to »ja« upotrijebiti u nekom smislu koji je shvatljiv također i za drugog, slično smislu »onaj tko vam u ovom trenutku govori«, pri čemu on obavezno čini izrazom misli okolnosti koje prate njegovo govorenje.⁴

Ipak tu ostaje neka sumnja. Da li je uopće ista misao koju je izrekao najprije jedan, a zatim drugi čovjek?

Čovjek koji je još neditnut filozofijom prepoznaje najprije stvari koje vidi, dodiruje, ukratko: stvari koje može opažati osjetima, kao što su stabla, kamenje, kuće i uvjeren je da isto tako netko drugi može vidjeti i dodirnuti isto stablo i isti kamen kojeg on sam vidi i dodiruje. Bjelodano je da misao ne spada u ove stvari. Može li sada on, uprkos tome, stajati u istom odnosu naspram čovjeka kao naspram stabla?

Nefilozofski čovjek osjeća se također gotovo prinuđenim da prizna postojanje unutarnjeg svijeta, koji je nezavisan od vanjskog svijeta, svijet osjetnih utisaka, tvorevine svoje uobrazilje, osjećanja, čuvstvovanja i raspoloženja, svijet sklonosti, htijenja i svijet odluka. Da bih skratio ovaj izraz obuhvatiću sve ovo riječju »predstava«, izuzimajući odluke.

Pripadaju li dakle misli ovom unutarnjem svijetu? Da li su misli predstave? Bjelodano je da misli nisu odluke. Po čemu se razlikuju predstave od stvari vanjskog svijeta?

Prvo: predstave se ne mogu gledati, ni dodirivati, ne mogu se mirisati, okusiti ni čuti.

Šetam se jednim pratiocem. Posmatram jednu zelenu livadu. Pri tome imam doživljaj izgleda zelenog. Imam ga, no ja ga ne vidim.

Drugo: predstave imamo. Imamo osjećanja, čuvstvovanja, raspoloženja, sklonosti, htijenja. Predstava koju netko ima pripada sadržaju njegove svijesti.

Livada i žabe na njoj, sunce koje je obasjava, postoje nezavisno od toga da li ih ja posmatram ili ne; no onaj osjetni utisak zelenog kojeg imam postoji samo po meni, ja sam njegov nosilac. Čini nam se apsurdno da neki bol, raspoloženje ili želja lutaju svijetom tamo-amo bez nosioca. Osjet je nemoguć bez onoga tko osjet ima. Unutarnji svijet ima za pretpostavku nekoga čiji je to unutarnji svijet.

⁴ Ja ovdje nisam u sretnom položaju nekog mineralnoga koji svojim slušaocima pokazuje komad kristala. Ja svojim čitaocima ne mogu dati u ruke misao sa molbom da je sa svih strana pomno razgledaju. Ja se moram zadovoljiti da čitaocu ponudim po sebi neosjetilne misli zamotane u osjetilnu formu jezika. Pri tome slikovitost jezika čini poteškoće. Ono osjetljivo se uvijek ponovo nameće i čini izraz slikovitim i time netačnim. Tako nastaje borba sa jezikom i ja sam prinuđen da se nosim još i sa jezikom premda to ovdje nije moj prvi zadatak. Nadati se je da sam svojim čitaocima razjasnio šta želim nazvati mišlju.

Treće: predstave trebaju nekog nosioca. U poređenju sa predstavama stvari vanjskog svijeta su samostalne. Moj pratilac i ja ubjeđeni smo da obojica vidimo istu livadu. No svaki od nas ima poseban osjetni utisak zelenog. Ja sam opazio jagode među zelenim listovima jagoda. Moj ih pratilac nije otkrio. On je daltonista. Utisak boje kojeg on prima od jagoda ne razlikuje se primjetno od utiska kojeg prima od lišća. Vidi li dakle moj pratilac zeleno lišće kao crveno ili pak crvene jagode kao zelene? Ili on oboje vidi u nekoj boji koju ja čak i ne poznajem? Sve su to pitanja na koja se ne može odgovoriti, zapravo besmislena pitanja. Jer, ako riječ »crveno« ne označava svojstvo stvari, već ako treba da označava osjetne utiske koji pripadaju mojoj svijesti, onda je ova riječ upotrebljiva samo u području moje svijesti. Jer nemoguće je upoređivati moj osjetni utisak sa osjetnim utiskom nekog drugog. Za takvo šta bilo bi neophodno jedan osjetni utisak koji pripada jednoj svijesti spojiti sa osjetnim utiskom koji pripada drugoj svijesti u jednu svijest. Ako bi dakle i bilo moguće da predstava može da iščezne iz jedne svijesti i da se istovremeno pojavi u drugoj svijesti, ostaje ipak uvijek bez odgovora pitanje da li bi to bila ista predstava. U suštinu svake moje predstave spada da bude sadržaj moje svijesti, da je svaka predstava koju ima netko drugi upravo kao takva različita od moje predstave. No ne bi li bilo moguće da moje predstave, cijeli moj sadržaj svijesti bude ujedno sadržaj neke obuhvatnije svijesti kakva je božanska svijest? No, doduše samo ako bih ja sam bio dio božanskog bića. No da li bi tada uistinu to bile moje predstave? Da li bih ja bio njihov nosilac? Ipak to toliko premašuje granice ljudske spoznaje da nalaže da se ova mogućnost ostavi izvan razmatranja. U svakom slučaju je nama ljudima nemoguće da uspoređujemo predstave drugog sa našim vlastitim predstavama. Ja uzbirem jagode; držim ih među prstima. Sada također iste te jagode vidi moj pratilac. No svatko od nas ima svoju vlastitu predstavu. Niko drugi nema moju predstavu, a mnogi mogu gledati istu stvar. Nitko drugi nema moj bol. Netko može saosjećati sa mnom, no pri tome ipak moj bol pripada samo meni, a njegovo saosjećanje samo njemu. On nema moj bol, a ja nemam njegovo saosjećanje.

Četvrto: svaka predstava ima samo jednog nosioca; dva čovjeka nemaju istu predstavu.

Inače bi predstava postojala nezavisno od ovog ili onog čovjeka. Da li je ona lipa moja predstava? Budući da u ovom pitanju upotrebljavam izraz »ona lipa« time anticipiram odgovor. Jer ovim izrazom želim označiti nešto što ja vidim i što također drugi mogu vidjeti i opipati. Moguće je dakle dvoje. Ako je postignuta moja namjera kada izrazom »ona lipa« označavam nešto, tada očito treba negirati misao koja je iskazana u stavu: »Ona lipa je moja predstava«. No ako je moja namjera promašena, ako ja samo mni- jem da vidim a stvarno ne vidim, ako je prema tome prazna oznaka »ona lipa«, onda sam se ja prebacio u područje pjesništva, a da to niti znam niti hoću. Onda nije istinit ni sadržaj stava: »Ona lipa je moja predstava« niti sadržaj stava: »Ona lipa nije moja predstava«. Jer tada u oba slučaja

imamo iskaz kome nedostaje predmet. Tada se odgovor na pitanje može odbaciti jedino obrazloženjem da je sadržaj stava: »Ona lipa je moja predstava« pjesništvo. Naravno, ja tada zacijelo imam neku predstavu. Ali ovu ja ne mnijem pod riječima »ona lipa«. Netko bi dakle mogao stvarno htjeti da riječima »ona lipa« označi neku svoju predstavu. Onda bi on bio nosilac onoga šta se tim riječima hoće da označi. No on tada ne bi gledao onu lipu i nijedan drugi čovjek je ne bi gledao niti bi bio njen nosilac.

Vraćam se dakle na pitanje: da li je misao predstava. Ako misao koju ja izričem u Pitagorinom poučku može biti prihvaćena kao istinita isto tako od drugog kao i od mene, onda ta misao ne pripada sadržaju moje svijesti, onda ja nisam njen nosilac, a mogu je unatoč tome priznati kao istinitu. No ako to uopće nije ista misao, koju sam sagledao ja i netko drugi kao Pitagorin poučak, onda se zapravo ne bi smjelo reći »Pitagorin poučak«, nego »moj Pitagorin poučak«, »njegov Pitagorin poučak«, i oni bi se razlikovali. Jer smisao nužno pripada stavu. Tada moja misao može biti sadržaj moje svijesti, a njegova misao sadržaj njegove svijesti. Da li bi tada smisao mogao Pitagorinog poučka mogao biti istinit, a njegov lažan? Rekao sam da je riječ »crveno« upotrebljiva samo u području moje svijesti ako ona ne označava neko svojstvo stvari, nego treba da označi moje vlastite osjetne utiske. Isto tako bi mogle riječi »istinito« i »lažno«, tako kako ih ja razumijem, biti upotrebljive samo u području moje svijesti, ukoliko ne trebaju ukazivati na nešto čiji nosilac nisam ja, nego bi bile određene da na bilo koji način označe sadržaj moje svijesti. Tada bi istina bila ograničena na sadržaj moje svijesti i bilo bi dvojbeno da li se uopće u svijesti drugog pojavljuje nešto slično.

Ako svaka misao treba nekog nosioca čijem sadržaju svijesti ona pripada, onda je ta misao samo tog nosioca i ne postoji nijedna znanost koja bi bila zajednička mnogima i u kojoj bi mogli raditi. Nego, možda ja imam svoju znanost, neku naime cjelinu misli čiji sam ja nosilac, a netko drugi ima svoju znanost. Svaki od nas bavi se sadržajem svoje svijesti. Tada nije moguća neka protivrječnost između te dvije znanosti. I zapravo je uzaludno sporiti se oko istine, upravo dokolno, pa čak i smiješno, kao što bi bilo kada bi se prepirala dva čovjeka oko toga da li je novčanica od stotinu maraka prava, pri čemu svaki misli na onih stotinu maraka koje on ima u svom džepu, a riječ »prava« razumjeva u svom posebnom smislu. Ako netko smatra da su misli predstave, tada je ono što on time priznaje kao istinito, prema njegovom vlastitom mišljenju sadržaj njegove svijesti pa se zapravo drugoga i ne tiče. I ako bi čuo moje mišljenje da misao nije predstava onda je on ne bi mogao pobijati jer se zapravo opet ne bi ticala njega. Pokazuje se kao zaključak: misli nisu niti stvari vanjskog svijeta niti predstave.

Mora se priznati neko treće carstvo. To što njemu pripada podudara se sa predstavama u tome da se ne može opaziti osjetima, a sa stvarima se slaže u tome što ne treba nikakvog nosioca čijem sadržaju svijesti pripada. Tako je npr. misao, koju izričemo u Pitagorinom poučku, vječno istinita, istinita nezavisno od toga da li je uopće bilo tko smatra istinitom. Ona ne treba nikakvog nosioca. Ona nije istinita tek pošto se otkrije da postoji,

kao što je neki planet, još prije nego ga je netko ugledao, postojao u uzajamnom djelovanju sa drugim planetima.⁵

No, vjerujem da se čuje jedna neobična primjedba. Ja sam više puta pretpostavio da istu stvar koju ja vidim može da promatra također netko drugi. No, kako, ako bi sve bio samo san? Ako ja svoju šetnju u pratnji nekog drugog samo sanjam, ako ja samo sanjam da moj pratilac vidi kao ja zelenu livadu, ako bi sve to bio samo igrokaz izveden na pozornici moje svijesti, bilo bi tada dvojbeno da li uopće postoje stvari vanjskog svijeta. Možda je carstvo stvari prazno i ja ne vidim nijedne stvari, nijednog čovjeka, već možda samo imam predstave čiji nosilac nisam ja. Predstava kao nešto što jednako malo može postojati nezavisno od mene kao i moj osjećaj umora, ne može biti čovjek, ne može skupa sa mnom gledati istu livadu, ne može vidjeti jagode koje ja držim. Ipak je posve nevjerovatno da ja umjesto cijele okoline imam zapravo samo moj unutarnji svijet u kome se tobože krećem i radim. A ipak je to neminovna posljedica stava da predmet mog promatranja može biti samo ono što je moja predstava. Šta bi slijedilo iz ovog stava ako bi on bio istinit? Da li bi tada postojali drugi ljudi? To bi još i bilo moguće; no ja ne bih ništa znao o njima pošto neki čovjek ne može biti moja predstava, pa prema tome, ako bi naša tvrdnja bila istinita, ni predmet mog promatranja. A time bi bila uklonjena podloga svih ispitivanja kod kojih ja prihvatam da bi nekom drugom moglo nešto biti predmet isto kao meni; pa čak i kad bi bilo, ja o tome ništa ne bih znao. Bilo bi nemoguće razlikovati nešto čiji sam ja nosilac od nečega čiji nosilac ja nisam. Time što mislim da nešto nije moja predstava činim to predmetom mog mišljenja i time mojom predstavom. Postoji li po tom shvatanju neka zelena livada? Možda, no ona mi ne bi bila vidljiva. Ako naime neka livada nije moja predstava, onda ona, prema našem stavu, ne može biti predmet mog promatranja. No, ako je ona moja predstava, onda je nevidljiva. Jer predstave nisu vidljive. Ja mogu doduše imati predstavu neke zelene livade, no sama ona nije zelena; jer zelene predstave ne postoje. Postoji li, po ovom shvatanju, neko zrno od 100 kg? Možda; no ja o njemu ne mogu znati. Ako neko zrno nije moja predstava, onda ono, prema našem stavu, ne može biti predmet mog promatranja i mog mišljenja. Ako bi međutim neko zrno bilo moja predstava, onda ne bi imalo nikakve težine. Ja mogu imati predstavu o nekom teškom zrnu. Onda ona sadrži kao dio predstave predstavu težine. No ovaj dio predstave nije svojstvo cjelokupne predstave, kao što Njemačka nije svojstvo Evrope.

Tako proizilazi: ili je lažan stav da predmet mog promatranja može biti samo ono što je moja predstava, ili je svo moje znanje i spoznaja ograničeno na područje mojih predstava, na pozornicu moje svijesti. U ovom slučaju imao bih ja samo neki unutarnji svijet, i ne bih znao ništa o drugim ljudima.

Iznenadujuće je kako se kod takvih razmatranja suprotnosti preokreću jedna u drugu. Primjer za to je psihologija osjeta. Kao što priliči jed-

⁵ Stvar gledamo, predstavu imamo, misao shvatamo ili mislimo. Kada shvatamo ili mislimo neku misao, onda je ne stvaramo, nego stajemo spram nje-koja već ranije postoji-u izvjestan odnos koji je različit od odnosa gledanja neke stvari i od odnosa posjedovanja neke predstave.

nom znanstvenom istraživaču prirode on je isprva daleko od toga da stvari, za koje je uvjeren da vidi i dodiruje, smatra svojim predstavama. Naprotiv, on vjeruje da u osjetnim utiscima ima sigurno svjedočanstvo o stvarima koje postoje potpuno nezavisno od njegove sposobnosti osjećanja, predstavljanja, mišljenja, i kojima nije potrebno da postoji njegova svijest. Nervna vlakna i stanice ganglija priznaje on tako malo za sadržaj njegove svijesti da je prije sklon da povjeruje suprotno kako je njegova svijest zavisna od nervnih vlakana i stanica ganglija. On ustanovljuje da svjetlosni zraci koji se prelamaju u očima pogađaju završetke očnih nerava i tada nastaje neka promjena, neki podražaj. Nešto od toga prenosi se nervnim vlaknima do stanica ganglija. Potom se možda dalji proces završava u nervnom sistemu i nastaje osjet boje, a to se povezuje sa onim što nazivamo, recimo, predstavom nekog stabla. Između stabla i moje predstave o njemu umeću se fizikalni, kemijski i psihološki procesi. No u neposrednoj vezi sa mojom svješću stoje kako se čini samo procesi u mom nervnom sistemu; i svaki posmatrač stabla ima svoje posebne procese u svom posebnom nervnom sistemu. No mogli bi se svjetlosni zraci, prije nego što dospiju u moje oči, odbijati od neku površinu ogledala i rasipati se onda tako daleko kao kad bi izlazili iz nekog mjesta iza ogledala. Dejstva na očne nerve i svi učinci dešavali bi se upravo onako kako bi se dešavali ako bi svjetlosni zraci poticali od nekog stabla iza ogledala i nesmetano se širili do naših očiju. Tako bi na kraju nastala i predstava stabla premda takvo stablo ne bi uopće ni postojalo. Tako putem prelamanja svjetlosti, posredovanjem očiju i nervnog sistema, može nastati neka predstava kojoj čak ništa ne odgovara. No ne mora se podražaj očnog nerva desiti samo putem svjetlosti. Ako u našoj blizini sjevne munja vjerujemo da vidimo plamen čak i kad sami ne vidimo munju. Možda se tada očni nerv nadražuje električitetom koji u našem tijelu nastaje usljed munje. Da je očni nerv bio nadražen na onaj način kako bi bio nadražen svjetlosnim zracima koji potiču od plamena, vjerovali bi da vidimo plamen. Jednako dolazi do nadražaja očnog nerva. Svejedno je na koji način se on ostvaruje.

Može se ići još korak dalje. Ovaj podražaj očnog nerva nije zapravo neposredno dat, nego samo pretpostavka. Vjerujemo da neka od nas sasvim neovisna stvar nadražuje jedan nerv i time proizvodi neki osjetilni utisak. No ako se ispravno uzme mi doživljavamo samo kraj ovog procesa koji dopire u našu svijest. Ne bi li ovaj osjetilni utisak, ovaj osjet kojeg svodimo na nervni podražaj mogao imati također i druge uzroke, kao što zacijelo isti nervni podražaj može nastati na različite načine? Nazovemo li to što dopire u našu svijest predstavom tada u stvari imamo samo doživljaj predstava, a ne i njihovih uzroka. I ukoliko se istraživač hoće kloniti svih pukih pretpostavki, onda preostaju samo predstave. Sve mu se raspada na predstave, i svjetlosne zrake, nervna vlakna, stanice ganglija od kojih je pošao. Tako on na kraju potkopava temelje svoje vlastite građevine. Da li je sve predstava? Treba li sve da ima nekog nosioca bez kojeg ništa ne postoji. Smatram sebe nosiocem svojih predstava; no nisam li i sam neka predstava? Meni se čini da je tako kada ležim u nekoj ležaljci, kada posmatram vrhove čizama, lice pantalona, prsluka, dugmadi, dijelove kaputa, a posebno rukave, dvije ruke, nešto dlaka na bradi, ne-

jasne obrise nosa. I cijeli ovaj zbir doživljaja izgleda, cijela ova predstava, jesam li to sam ja? Meni se čini da je tako i kad posmatram tamo neki stol. On je jedna predstava. Ja se onda zapravo ne razlikujem mnogo od stola; jer nisam li ja sam isto tako nekakva suma osjetilnih utisaka, neka predstava? No gdje je onda nosilac ovih predstava? Kako dolazim na to da jednu od ovih predstava izdvojim i postavim kao nosioca ostalih predstava? Zašto to mora biti predstava koju imenujem sa »ja«? Zar ne bih mogao isto tako dobro izabrati onu predstavu koju sam pokušao nazvati stol? Čemu ipak uopće nosilac predstava? Takav nosilac bi ipak uvijek bio nešto suštinski različito od predstava koje se samo nose, nešto samostalno što ne treba nikakvog stranog nosioca. Ako je sve predstava, onda ne postoji nikakav nosilac predstava. I tako ponovo doživljavamo jedno izokretanje u ono suprotno. Ako ne postoji nijedan nosilac predstava, onda također ne postoje nikakve predstave; jer predstave trebaju nekog nosioca bez kojeg ne bi mogle postojati. Ako tu nema vladara, onda nema ni podanika. Nesamostalnost koja me nagoni da priznam osjet nasuprot onome tko osjeća otpada ako nosilac više nije tu. Ono što tada nazivam predstavama jesu samostalni predmeti. Onom predmetu kojeg nazivam »ja«, koji je smješten na nekom naročitom mjestu, nedostaje svaki temelj.

No da li je to moguće? Da li može postojati doživljaj bez onog tko doživljava? Šta bi bio cijeli ovaj igrokaz bez igrača? Može li postojati bol bez onoga tko bol osjeća? Bolu nužno pripada nastajanje osjeta, a njemu opet pripada netko tko osjeća. No onda postoji nešto što nije moja predstava a što ipak može biti predmet mog promatranja i mog mišljenja i ja sam takve vrste. Ili pak ja mogu biti dio sadržaja moje svijesti, dok je drugi dio možda predstava Mjeseca? Događa li se to, recimo, kada mislim da posmatram Mjesec? Tada bi ovaj prvi dio bio neka svijest, a dio sadržaja ove svijesti bio bih opet ja. Itd. Ipak je sasvim nezamislivo to da bih ja bio u sebi izdjeljen u beskonačnost; jer onda ne bi postojalo samo jedno »ja« nego beskonačno mnogo. Ja nisam svoja vlastita predstava, i kada o sebi nešto govorim, npr. da trenutno ne osjećam nikakav bol, to se moj sud odnosi na nešto što nije sadržaj moje svijesti, odnosi se naime na samog mene. Ono dakle o čemu ja nešto govorim nije nužno moja predstava. No možda se prigovori da kada ja mislim da trenutno nemam bol, ne odgovara li ipak tada riječi »ja« nešto u sadržaju moje svijesti? I nije li to neka predstava? To može biti. Sa predstavom riječi »ja« može u mojoj svijesti biti povezana neka određena predstava. No tada je ona samo jedna predstava među drugim predstavama i ja sam njen nosilac kao što sam nosilac i ostalih predstava. Ja imam predstavu o sebi, ali ja nisam ta predstava. Treba strogo da se pravi razlika između onoga što je sadržaj moje svijesti, što je moja predstava, i onoga što je predmet mog mišljenja. Lažan je dakle stav da predmet mog promatranja i mog mišljenja može biti samo ono što spada u sadržaj moje svijesti.

Sada je slobodan put da mogu priznati i drugog čovjeka kao samostalnog nosioca predstava. Ja imam neku predstavu o njemu; no ja je ne brkam sa njim samim. I kada govorim nešto o svom bratu, onda ne govorim o predstavi koju imam o njemu. Bolesnik koji ima neki bol nosilac je tog bola; no liječnik koji liječi, koji razmišlja o uzrocima ovog bola nije nosilac bola. On sebi ne umišlja da bi bolesniku mogao ublažiti bol time

što bi samog sebe vidao. Doduše, bolesnikovu bolu mogla bi odgovarati neka predstava u liječnikovoj svijesti; no ona nije bol i nije ono što se liječnik trudio da umine. Ovaj bi liječnik mogao da pozove drugog liječnika. Tada treba razlikovati: prvo, bol čiji je nosilac bolesnik, drugo, predstavu prvog liječnika o tom bolu, treće, predstavu drugog liječnika o tom bolu. Doduše, ova predstava pripada sadržaju svijesti drugog liječnika, no ona nije predmet njegovog promišljanja, nego otprilike pomoćno sredstvo pri razmišljanju, kao što neki crtež može biti pomoćno sredstvo. Oba liječnika imaju kao zajednički predmet bol bolesnog čiji nosilac nisu oni. Iz toga se može vidjeti da ne samo jedna stvar nego također jedna predstava može biti zajednički predmet mišljenja ljudi koji tu predstavu nemaju.

Čini se da stvar postaje jasna. Ako čovjek ne bi mogao misliti i za predmet svog mišljenja uzimati nešto čiji nosilac nije on, imao bi doduše neki unutarnji svijet, no ne i vanjski svijet. Ali, ne počiva li to na nekoj zabludi? Ja sam uvjeren da predstavi koju povezujem sa riječima »moj brat« odgovara nešto što nije moja predstava i o čemu ja mogu nešto reći. No, zar se ne mogu u tome varati? Takve varke postoje. Onda mi ponovo našu namjeru prebacujemo u pjesništvo. Zaista! Korakom kojim za sebe stičem vanjski svijet izlažem se opasnosti zablude. I tu nailazim na dalje razlikovanje mog unutarnjeg od vanjskog svijeta. To da imam doživljaj izgleda zelenog ne mogu sumnjati. No, to da vidim lipov cvijet nije tako sigurno. U suprotnosti prema široko rasprostranjenom mišljenju mi dakle nalazimo sigurnost u unutarnjem svijetu, dok nas, kod našeg izleta u vanjski svijet svijet sumnja nikad sasvim ne napušta. Unatoč tome, u mnogim slučajevima jedva da se pri tome razlikuje vjerovatnost od izvjesnosti, tako da bi se mogli usuditi da sudimo o stvarima vanjskog svijeta. I morali bi se ovdje odvažiti čak i na opasnost zablude ako ne želimo podleći još većim opasnostima.

Kao rezultat posljednjih razmatranja tvrdim sljedeće: nije predstava sve ono što može biti predmet moje spoznaje. Sam ja kao nosilac predstava samom sebi nisam neka predstava. Ne stoji dakle ništa na putu da se kao nosilac predstava prizna i drugi čovjek sličan meni. I ako je takva mogućnost napokon data, vjerovatnost je tako velika da se ona za moje shvatanje više ne razlikuje od izvjesnosti. Da li bi inače postojala povijesna znanost? Ne bi li inače svako učenje o dužnosti, ne bi li svako pravo bilo neodrživo? Šta bi preostalo od religije? Znanosti o prirodi mogle bi važiti samo kao izmišljotine, slično astrologiji i alhemiji. Razmišljanja dakle koja sam postavio pretpostavivši da osim mene postoje ljudi koji bi mogli skupa sa mnom istu stvar učiniti predmetom svog promatranja i svog mišljenja, ostaju u suštini bez snage.

Nije sve predstava. Tako onda mogu priznati i misao koja postoji nezavisno od mene i koju bi isto tako mogao shvatiti drugi čovjek kao i ja. Tada mogu priznati neku znanost kojom bi se mogli istražujući baviti mnogi ljudi. Mi nismo nosioci misli onako kako smo nosioci naših predstava. Mi nemamo jednu misao tako kako možda imamo jedan osjetilni utisak, mi također ne vidimo neku misao kako vidimo neku zvijezdu. Zato treba zagovarati da se ovdje izabere neki poseban izraz, a kao takav daje nam se riječ »shvatiti«.

Shvatanju⁶ misli mora odgovarati neka naročita duhovna sposobnost, sposobnost mišljenja. Mišljenjem mi ne stvaramo misli, već ih shvatamo. Jer ono što sam ja nazvao mišlju stoji u uskoj vezi sa istinom. Ono što priznajem kao istinito, o čemu sudim da je istinito sasvim neovisno od mog priznavanja njegove istinitosti, također je neovisno od toga da li ja o tome mislim. U istinitost misli ne spada to da bude mišljena. »Činjenice! Činjenice! Činjenice! »uzvikuje istraživač prirode kad želi da naglasi neophodnost sigurnog utemeljenja znanosti. Šta je činjenica? Činjenica je misao koja je istinita. Kao sigurni temelj znanosti istraživač sigurno neće priznati nešto što ovisi od nestalnih stanja čovjekove svijesti. Posao znanosti ne sastoji se u stvaranju nego u otkrivanju istinitih misli. Astronom može primjeniti neku matematsku istinu prilikom istraživanja davno prošlih događaja, događaja koji su se dogodili u prošlosti, kad još nitko na svijetu nije znao za tu istinu. On to može pošto je istinitost misli bezvremena. Ona istina dakle ne postaje tek njenim otkrivanjem.

Nije sve predstava. Inače bi psihologija sadržavala u sebi sve znanosti, ili bi bar bila najviši sudac o svim znanostima. Inače bi psihologija vladala i logikom i matematikom. No ništa ne znači veće neshvatanje matematike nego njeno podređivanje pod psihologiju. Ni matematika ni logika nemaju zadatak da istražuju duše ni sadržaj svijesti čiji je nosilac pojedinačni čovjek. Prije bi se kao njihov zadatak moglo odrediti istraživanje duha, duhovnog, a ne duša.

Shvatanje misli pretpostavlja nekog tko shvata, nekog tko misli. Ona je on nosilac mišljenja, a ne misli. Premda misao ne spada u sadržaj svijesti onoga tko misli, mora ipak nešto u svijesti smjerati na misao. No to se ipak ne smije brkati sa samom mišlju. Tako je i sama zvijezda Algol različita od predstave koju netko ima o Algolu.

Misao ne pripada ni kao predstava mojem unutarnjem ni vanjskom svijetu, svijetu osjetilno opažljivih stvari. Ovaj zaključak, kako se može uvjerljivo izvesti iz onoga što je izloženo, uprkos tome možda neće biti prihvaćen bez protivljenja. Mislim da će se mnogima činiti nemogućim da se stekne znanje o nečemu što ne pripada njihovom unutarnjem svijetu, osim pomoću osjetilnog opažanja. Zaista osjetilno opažanje često je najsigurniji, pa čak kao jedini izvor saznanja za sagledavanje svega što ne pripada unutarnjem svijetu. No sa kojim pravom? Osjetilnom opažanju dosta kao nužni sastavni dio pripada osjetilni utisak, a on je dio unutarnjeg svijeta. U svakom slučaju, dva čovjeka nemaju isti unutarnji svijet kad bi i mogli imati slične osjetilne utiske. Sami osjetilni utisci ne otvaraju nam vanjski svijet. Možda postoji neko biće koje ima osjetilne utiske a da ne gleda i ne dodiruje stvari. Posjedovanje doživljaja izgleda još nije viđenje stvari. Kako se događa to da vidim stablo upravo tamo gdje posmatram? Očito da to počiva na doživljajima izgleda koje imam i na specifičnoj vrsti utisaka koji se ostvaruju time što gledam sa dva oka. Na svakoj od dvije mrežnice nastaje, fizikalno rečeno, jedna posebna slika.

⁶ Izraz »shvatanje« jednako je slikovit kao i izraz »sadržaj svijesti«. Upravo bit jezika ne dopušta drukčije. Ono što držim u ruci može se smatrati čak i sadržajem ruke, no ipak je sadržaj ruke sasvim druge vrste i znatno se razlikuje od kostiju i mišica iz kojih se ruka sastoji i njihovih naprezanja.

Netko drugi gleda stablo na istom mjestu. I on isto tako ima dvije slike na mrežnici, no koje se razlikuju od mojih. Morali bi smo pretpostaviti da su te slike na mrežnici odlučujuće za naše saznanje. Prema tome, ne samo da nemamo iste, nego i primjetno različite doživljaje izgleda. A ipak se krećemo u istom vanjskom svijetu. Posjedovanje doživljaja izgleda jeste doduše nužno za gledanje stvari, ali ne i dovoljno. Ono što tu mora još da pridodje nije osjetilno. A ipak je upravo to ono što nam otvara vanjski svijet; jer bez tog neosjetilnog svatko bi ostao zatvoren u svoj unutarnji svijet. Budući da dakle odluka leži u ovom neosjetilnom, moglo bi nas također nešto neosjetilno, tamo gdje ne sudjeluje nijedan osjetni utisak, izvesti iz unutarnjeg svijeta i omogućiti nam shvatanje misli. Osim svog unutarnjeg svijeta imao bi čovjek da razlikuje istinski vanjski svijet osjetilno opažljivih stvari, i carstvo onoga što nije osjetilno opažljivo. Za priznavanje oba carstva trebalo bi nam nešto neosjetilno; no kod osjetilnog opažanja stvari imali bi osim toga nužno još i osjetilne utiske, a oni potpuno pripadaju unutarnjem svijetu. Tako je ono na čemu se poglavito zasniva razlikovanje datosti stvari od datosti misli, nešto što nije dodijeljeno nijednom od ta dva carstva, nego unutarnjem svijetu. Tako ja ovu razliku ne mogu smatrati toliko velikom da bi zbog toga mogla biti nemoguća datost neke misli koja ne pripada unutarnjem svijetu.

Naravno, misao nije nešto što smo navikli da nazivamo zbiljskim. Svijet zbiljskog je svijet u kome jedno djeluje na drugo, mijenja ga i samo ponovo iskušava suprotno dejstvo i time se mijenja. Sve je to događanje u vremenu. Ono što je bezvremeno i nepromjenjivo teško ćemo priznati za zbiljsko. Da li je onda misao promjenjiva ili je vječna? Misao koju izričemo u Pitagorinom poučku ipak je bezvremena, vječna i nepromjenjiva. No, ne postoje li također misli koje su danas istinite a nakon pola godine lažne? Da li je ipak nakon pola godine lažna npr. misao da je ono tamo stablo ozelenilo? Nije; jer tada to više nije ista misao. No doslovni tekst »ono stablo je ozelenilo« nije sam dovoljan za izraz jer mu pripada još i vrijeme govorenja. Bez odredbe vremena koja je data izrazom nemamo nijednu potpunu misao, odnosno nemamo nikakvu misao. Tek vremenskom odredbom dopunjen i u svakom pogledu potpun stav izražava neku misao. No ako je misao istinita, nije samo danas ili sutra, već vječno istinita. Ovaj **prezent** u »istinita je« ne ukazuje dakle na sadašnjost onoga tko govori, nego je, ako je takav izraz dozvoljen, jedan **Tempus** bezvremenosti. Kada upotrijebimo formu iskaza tvrdnje, izbjegavajući riječ »istinito«, mora se ipak razlikovati dvoje: izraz misli i tvrdnja. Odredba vremena, koja je možda tek sadržana u stavu, pripada jedino izrazu misli, dok istina, čije priznavanje leži u formi iskaza tvrdnje jeste bezvremena. Može doduše isti tekst zbog promjene jezika tokom vremena zadobiti neki drugi smisao, izražavati neku drugu misao: no tada se promjena tiče onog jezičkog.

Pa ipak! Kakvu vrijednost za nas može imati to vječno nepromjenjivo, koje niti djeluje na nas niti ga možemo iskusiti. Nešto što je sasvim i u svakom pogledu nedjelotvorno bilo bi također za nas nestvarno i nepostojeće. Čak ono što je bezvremeno mora na neki način biti isprepletено sa vremenom ako treba da nam nešto znači. A šta bi bila za mene ne-

ka misao koju nikada ne bih shvatio! No time što shvatam misao stajem prema njoj i ona prema meni u neki odnos. Moguće je da istu misao koju sam mislio danas neću misliti sutra. Time je u stvari ukinuta stroga bezvremenost misli. No skloni smo razlikovati između bitnog i nebitnog svojstva i priznati nešto kao bezvremeno tek ako se promjene koje spoznajemo tiču samo nebitnih svojstava. Nebitnim ćemo nazvati svojstvo misli koje se temelji na tome ili proizilazi iz toga što misao shvata netko tko misli.

Kako djeluje misao? Time što se shvata i drži za istinitu. To je proces u unutarnjem svijetu onog tko misli i može imati dalje posljedice u ovom unutarnjem svijetu. Ako ja npr. shvatim misao koju izričemo u Pitagorinom poučku, posljedica može biti da je priznam kao istinitu, i dalje, da shvaćeni zaključak primjenim na postizanje ubrzanja mase. Tako se obično naše radnje pripremaju pomoću mišljenja i suđenja. I tako onda misli mogu imati posredan uticaj na gibanje mase. Uticaj čovjeka na čovjeka posreduje se najčešće mislima. Čovjek misli saopštava. Kako se to dešava? Čovjek izaziva promjene u zajedničkom vanjskom svijetu koje, kad ih primjeti netko drugi trebaju da ga navedu da neku misao shvati i da je smatra istinitom. Mogu li se veliki događaji svjetske povijesti posredovati drugačije nego posredovanjem misli? A ipak smo skloni da smatramo da su misli nestvarne pošto se one kod događanja čine neaktivnim, dok je pri tome mišljenje, suđenje, izražavanje, razumjevanje i svaka druga čovjekova aktivnost stvar samog čovjeka. Kako se pak u poređenju sa mišlju čini posve drugačije stvarnim jedan čekić! Kako je samo drugačiji proces kod dodavanja čekića nego kod prenošenja misli! Čekić se prenosi iz jednog djelokruga u drugi djelokrug, pri tome se dodiruje i trpi silu pritiska, čime se mjestimice mijenja njegova čvrstina i položaj njegovih djelova. Kod misli zapravo od svega toga nema ništa. Prilikom saopštavanja misli ne napuštaju djelokrug onoga tko saopštava: jer u suštini čovjek nema nikakvu moć nad misli. Pošto se misao shvati ona najprije čini promjene samo u unutarnjem svijetu onoga tko shvata. U suštini ipak misao ostaje nepromjenjena time, budući da promjene koje ona trpi događaju samo nebitna svojstva. Ovdje nedostaje ono što spoznajemo svugdje u prirodnim zbivanjima: uzajamno djelovanje. Misli nisu sasvim nestvarne, no njihova stvarnost je sasvim druge vrste nego stvarnost stvari. Njihov uticaj se ostvaruje djelovanjem onoga tko misli, bez koga bi misli bile nedjelotvorne makar ih i mogli gledati. Pa ipak njih ne stvara onaj tko misli, već ih mora uzimati onakve kakve jesu. Misli mogu biti istinite a da ih ne shvata netko tko misli, i ni tada nisu sasvim nestvarne, bar ako mogu da se shvate i time stave u djelovanje.

Prevod: Nijaz Ibrulj